

Tadeusz Maciejewski

Uniwersytet Gdański

GENEZA, USTRÓJ POLITYCZNO-KONSTYTUCYJNY I UPADEK WOLNYCH MIAST RZESZY

Geneza miast w Europie ma charakter złożony. W pierwszym etapie można mówić o rozwoju miast – osad przedlokacyjnych. Ich formowanie trwało kilka stuleci. Wówczas też ujawniły się główne czynniki miastotwórcze. Pierwszym była funkcja urbanistyczna. Wystąpiła ona przede wszystkim w granicach byłego imperium rzymskiego. W odniesieniu do Rzeszy były to obszary leżące głównie nad Renem, gdzie do opuszczonych dawnych miast rzymskich zaczęli sprowadzać się osadnicy, zasiedlając je. Drugim był czynnik administracyjno-kościelny. W oparciu o niego miasta tworzone przy zamkach i dworach wielkich feudałów zarówno świeckich, jak i duchownych, będących centrum zarządu okręgu terytorialnego oraz siedzibami biskupów i miejscami położenia klasztorów. Trzecim był czynnik geograficzny, powodujący, wskutek rozwijającej się najpierw gospodarki towarowej, a następnie towarowo-pieniężnej ich powstawanie na głównych szlakach handlowych osad zwanych targami, skupiającymi zawody pozarolnicze, tj. rzemieślników i kupców. Istotny też był czynnik społeczno-gospodarczy, mający znaczenie na obszarach rozwiniętego rolnictwa, wymuszającego powstanie rynku lokalnego. Ważne też było tworzenie się państwowości na terytorium, gdzie niegdyś dominował ustrój rodowo-plemienny, którego rozkład u Germanów wystąpił już w IV w. Wielość tych czynników, z których zresztą nie wszystkie wymieniono, spowodowała, że na przestrzeni dziejów ujawniło się wiele teorii tworzenia się miast, z których niektóre można nawet obecnie uznać za archaiczne.

Ważne wszakże zawsze było to, że powstanie miast, nie tylko w Niemczech, ale i w całej Europie wiązało się z wystąpieniem niemalże równolegle trzech zjawisk: pojawieniem się zbiorowości, wytworzeniem się nowego typu gospodarki oraz zmianami przestrzennymi, przy założeniu, że pierwsze miasta-osady pierwotnie niewiele różniły się gospodarczo i demograficznie od wsi.

W Rzeszy prawo zakładania miast przysługiwało początkowo jedynie cesarzowi, wynikając z tzw. regale targowego, na podstawie *ius fori*. Ochronę prawną

osady targowej i ludności jej zamieszkującej gwarantowała przy tym instytucja miru targowego, przyznająca tym miejscom specjalne uprawnienia. Z kolei prawo targowe zapewniało monarsze uprawnienia do pobierania rozmaitych cel i opłat, zaś później otoczenie osady murem, wyodrębniając ją jako miasto, co zapewniło rozwój odrębnego w niej ustroju wraz z własnym sądownictwem.

Z czasem cesarze prawo zakładania miast (osad targowych) przekazali również feudałom świeckim i duchownym. W rezultacie, zależnie od osoby właściciela, na obszarze Niemiec zaczęto wyodrębniać trzy kategorie miast: królewskie (cesarskie), zwane później państwowymi lub Rzeszy (*Reichsstädte*), cieszące się szerokim samorządem i rozsiane na całym terytorium państwa, np. Norymberga, Ulm, Frankfurt nad Menem itd., krajowe (*Landstädte*), zakładane przez władców krajowych, w większym lub mniejszym stopniu od nich zależnych, np. Wiedeń, Drezno itd. oraz biskupie, tworzone przez biskupów diecezjalnych, np. Magdeburg, Kolonia, Trewir itd.

Istotne jednak stało się to, że już w drugiej połowie XI w., w rezultacie ruchu komunalnego, miasta niemieckie zaczęły się uwalniać od swych właścicieli. Proces ten utrwalił się w kolejnych dwóch stuleciach. Miasta zaczęły uzyskiwać samodzielność wyrażającą się otrzymywaniem coraz większych uprawnień samorządowych. Dodatkowo w Rzeszy w okresie tym wykształcił się system filialny zakładania miast (od łac. *filia* – córka). Polegał on na tym, że w kształtowaniu się ustroju miast zaczęły odgrywać dominującą rolę tylko niektóre, najważniejsze ośrodki miejskie, zwane miastami macierzystymi, np. Magdeburg, Kolonia, Lubecka itd. Na ich to ustroju i prawie zaczęto lokować miasta nowo powstające, zwane miastami córkami. W ten sposób tworzyły się całe rodziny prawa miejskiego oparte na tych samych wzorach organizacyjno-prawnych, np. prawa lubeckiego używało 114 miast, zaś magdeburskiego aż ponad 400.

Z czasem kilka czynników zaczęło powodować, że w XII i XIII w. większość miast biskupich wyzwoliła się spod zależności duchownych właścicieli, np. powstanie w Kolonii z 1074 r. skierowane przeciwko arcybiskupowi, zaś później podniesiono kilka miast krajowych do kategorii miast państwowych, np. Wiedeń w 1237 r., wreszcie stopniowe osłabienie się władzy cesarskiej rozpoczęło proces ich przekształcania się w tzw. wolne miasta (*Freie Städte*), niepodlegające władzy dotychczasowych właścicieli. W rezultacie uzyskały one znaczną samorządność. Najwyższym organem władzy w miejsce wójta (sołtysa) reprezentującego dotychczas właściciela, stała się odtąd rada miejska (*consilium civitatis*). Wytworzyła się ona z organu kierującego związkiem mieszczan walczących z właścicielami oraz ławy miejskiej. Rada składała się z rajców miejskich, wybieranych zazwyczaj corocznie, przy czym ich liczba nie była stała, zależąc od wielkości miasta. Na ogół też wybierali ją mieszczanie posiadający pełnię praw obywatelskich, chociaż w niektórych miastach stosowano też system kooptacji. Na jej czele stał burmistrz (*Bürgermeister*, *magister consulum*). W większych miastach było ich nawet kilku (przeważnie do czterech), przy czym głównego nazywano prezydentem. Bur-

mistrz przewodniczył radzie i reprezentował miasto, natomiast nie posiadał na ogół prawa do samodzielnego decydowania o jego sprawach. Wybierali go co-rocennie obywatele lub sama rada ze swego grona. Należy przy tym zaznaczyć, że pierwotnie urząd rajcy obsadzany był wyłącznie przez patrycjat. Do kompetencji rady jako całości należało ustawodawstwo, zatwierdzanie statutów cechowych, zapewnienie miastu bezpieczeństwa i ochrony, sądownictwo w niektórych sprawach itp. Natomiast organem powołanym do sprawowania sądownictwa była ława miejska. Składała się ona z sołtysa-sędziego (*richter, iudex, scultetus*), jako przewodniczącego, oraz ławników (*scheppene, scabini*), których liczba była różna. Organ ten początkowo był również obsadzany przez patrycjat.

Układ ten zmienił się w Niemczech na przełomie XIV i XV w., kiedy to przeciwko jego dominacji zaczęło występować pospólstwo, organizując krwawe rewolty i tumulty. Ich rezultaty były rozmaite. Tam, gdzie zwyciężyło pospólstwo, jego przedstawiciele weszli zarówno do rady, jak i ławy. Natomiast tam, gdzie zawarto kompromis, najczęściej powoływano nowy organ zwany reprezentacją pospólstwa lub trzecim ordynkiem, który dopuszczono w większym lub mniejszym zakresie do współrządzenia miastem, obok rady i ławy.

Kształtowanie się samorządności miejskiej w Rzeszy trwało ok. trzech stuleci, od drugiej połowy XI w. do końca XIII w. Największy w tym udział mieli cesarze niemieccy, tworzący miasta Rzeszy (cesarskie, państwowe), zwane też *liberae Imperii civitates*. Ich rozwój rozpoczął się zasadniczo od 1181 r., chociaż początki były trudne, gdyż władcy pierwotnie jeszcze wspierali miasta biskupie. I tak cesarz Fryderyk I zarządził 18 maja 1181 r., aby królewski urzędnik w mieście Esslingen, będącym miastem Rzeszy, podległym bezpośrednio władcy, miał jednak dbać o nienaruszanie przez mieszczan interesów klasztoru w Denkendorf. Z kolei cesarz Fryderyk II wydał w 1220 r. statut *Confoederatio cum principibus ecclesiasticis* oraz w 1232 r. akt *Statutum in favorem principum* utrwalające przywileje władców terytorialnych zarówno świeckich, jak i duchownych w stosunku do miast.

Równolegle jednak władcy Rzeszy, przeważnie z powodów politycznych, uprzywilejowywali niektóre miasta. Jako pierwszy dokonał tego zapewne Fryderyk I, który w 1188 r. potwierdził dla Lubeki przywilej jego konkurenta do korony Henryka Lwa z 1181 r., zawierający tzw. wolności książęce, które później weszły do zwyczajowego prawa lubeckiego. Podobno to samo uczynił w 1204 r. król Danii Waldemar II, władający miastem na początku XIII w., jak również w 1226 r. cesarz Fryderyk II, który przejął od niego ww. terytorium. Na początku XX w. okazało się jednak, że dokumenty przedstawione temu ostatniemu przez delegację lubecką były niewątpliwie sfałszowane. Trudno więc obecnie ostatecznie rozstrzygnąć, czy Lubeka była pierwszym miastem, które otrzymało status *civitas Imperii*. Pewne jest natomiast, że termin *civitas Regni*, pojawił się po raz pierwszy w akcie cesarza Rudolfa I z 12 grudnia 1281 r., w którym nazwano tak następujące miasta: Frankfurt/Main, Friedberg, Wetzlar, Oppenheim, Oberwesel i Boppard. Później ten sam władca zaczął już używać zwrotu niemieckiego – *des*

Richsstat. Później cesarz Ludwik Bawarski odstąpił od tego, powracając do języka łacińskiego, chociaż w dokumencie z 28 lutego 1331 r. wydanym dla miasta Pfeddersheim użyto terminu *unser und des Reichs stat*. Wcześniej wspomniany Rudolf I Habsburg, po wymarciu dynastii Staufów, pod koniec XIII w. przyznał autonomię szeregu miastom Szwabii, Frankonii i Alzacji. Zjawisku temu, obok polityki cesarskiej, służyły też inne czynniki, np. wymarcie linii Zaehrigerów dla miast: Bern, Reihfelden, Breifach czy też Neuenburg, w Landau śmierć hrabiego G. von Leiningen czy też wykupowanie się od dotychczasowych seniorów tak świeckich, jak i duchownych. W rezultacie na przełomie XIII i XIV w. pojęcie miasto Rzeszy zaczęło oznaczać ośrodek bezpośrednio podległy cesarzowi i Rzeszy, któremu przysługiwało zwierzchnictwo terytorialne, a następnie miejsce i głos w Reichstagu, początkowo na podstawie imiennego zaproszenia cesarza, a od 1489 r. już na zasadzie stałego w nim uczestnictwa w kolegium miejskim, podzielonym na dwie ławy: reńską i szwabską.

Problemem zasadniczym w nauce niemieckiej, budzącym spore wątpliwości już od prawie trzystu lat, a trwającym do dnia dzisiejszego, są wątpliwości odnoszące się do określenia różnic pomiędzy pojęciami – „miasta Rzeszy” oraz „wolne miasta Rzeszy”. Mianowicie wszystko wynikało z faktu, że początki jednych i drugich miast nie mogły być rozpatrywane dla całej Rzeszy jednolicie. Rzecz jasna teorii było i nadal jest wiele, ale nie miejsce i czas, aby je obecnie prezentować, zwłaszcza, że niektóre można obecnie uznać już za zabytki, cała sprawa posiada charakter dość skomplikowany. Ważne wszakże jest to, że znakomita większość badaczy widziała jednak przewagę pierwszych nad drugimi, jakkolwiek historia wolnych miast, poza nielicznymi, np. Ratyzboną, nie jest jednak dostatecznie zbadana, a brak źródeł średniowiecznych, czy też spore wątpliwości co do ich autentyczności stan ten jeszcze bardziej pogłębiają.

Najprawdopodobniej różnice dotyczyły kilku kwestii, gdyż nie wszystkie wolne miasta które przysięgały wierność i podporządkowanie cesarzowi (królowi):

- brały udział w wyprawach wojennych poza granicami Rzeszy, nawet nie wykupując się od nich;
- ponosiły rozmaite ciężary, zwłaszcza finansowe na rzecz Rzeszy;
- nie były zastawami Rzeszy, ani jej władców terytorialnych;
- nosiły historyczną nazwę „wolnych miast”, zajmując jednocześnie ważniejsze miejsce wśród innych, gdyż król wzywał ich władze, np. na posiedzenie Reichstagu;
- posiadały daleko idące wolności finansowe, np. w zakresie cel i myt zarówno lądowych, jak i morskich itd.

Niewątpliwie wolnymi miastami w średniowiecznych Niemczech były: Ratyzbona, Bazylea, Strasburg, Speyer, Wormacja, Moguncja, a zapewne również np. Augsburg, Trewir, Wiedeń czy Zurych. Różnica między wolnymi miastami a miastami Rzeszy zanikła najprawdopodobniej na początku XVI w. Wtedy też upowszechniło się drugie pojęcie, zaś pierwsze stopniowo zaczęło zanikać. Nie

da się też określić liczby wolnych miast, miast Rzeszy i miast krajowych, gdyż ani cesarz, ani sama Rzesza takiego wyliczenia nie dokonali. Trudne też jest zaliczenie konkretnego miasta do bezpośredniości cesarskiej, czy też władztwa terytorialnego, nawet, gdy istniały pojedyncze zależności, które mogły się jednak okazać niewystarczające. Sprawy nie załatwiają też matrykularze Rzeszy, z których pierwsze powstały na początku XIV w., gdyż wiele miast mogło do tego czasu utracić bezpośredniość cesarską, z drugiej strony wymienia się z kolei miasta, które tej zależności nigdy nie posiadały, jakkolwiek pewne nadania ze strony cesarza otrzymywały, np. Getynga, Greifswald, Lúmeburg itd.

Da się jednak wymienić pewne kryteria, na podstawie których można określić bezpośredniość cesarską, chociaż nie są one całkowicie pewne. Należało do nich m.in.:

- wymienienie wśród władz cesarskiego wójta lub sołtysa;
- ustanawianie i ściąganie podatku dla Rzeszy;
- obietnica cesarska, że nie będzie ono zdobyte przez Rzeszę;
- obciążenie miasta przez cesarza świadczeniami na rzecz innych podmiotów itd.

Generalnie miasta Rzeszy można podzielić geograficznie na cztery kregi:

- francuski, np. Metz, Soul, Verdun itd.,
- niderlandzki, np. Groningen, Nimwegen itd.,
- szwajcarski, np. Bazylea, Berno, Thur, Zúrich itd.,
- niemiecki, wszystkie pozostałe.

Z czasem niektóre z nich przestały zaliczać się do miast Rzeszy. Dotyczyło to przede wszystkim miast helweckich, które kolejno przyłączały się do konfederacji szwajcarskiej, np. Zúrich w 1351 r., Berno w 1353, a Bazylea i Schaffhausen w 15901 r., jakkolwiek formalnie nastąpiło to po pokoju westfalskim w 1648 r., uznającym oficjalnie niezależność Szwajcarii od Rzeszy. Podobnie było z niektórymi miastami niderlandzkimi i francuskimi.

Jak pisał w drugiej połowie XVII w. wybitny niemiecki prawnik i filozof

S. Pufendorf, Rzesza przypominała w jego czasach, tj. po pokoju westfalskim kończącym w 1648 r. wojnę 30-letnią, „jakieś bezkształtne ciało, podobne do potwora. Wielu uczonych pisze ponadto, że państwo to przekształciło się wtedy z federacji (państwo związkowe) w konfederację (związek państw), składającą się z prawie 300 władztw terytorialnych. Wśród nich wolnych miast (miast Rzeszy) było już coraz mniej. Powodem ich zaniku był proces mediatyzacji, który rozpoczął się dla nich u schyłku średniowiecza. Kosztem ich zaniku była jednak ustawicznie zwiększająca się liczba państw terytorialnych, chociaż formalnie mogły one powstawać jedynie za zgodą Reichstagu, lecz ten był w tej kwestii dość liberalny.

Mediatyzacja oznacza generalnie likwidację znacznej liczby władztw terytorialnych przez włączenie najmniejszych obszarowo jednostek w obręb państw większych. Na ogromną skalę proces ten rozpoczął jednak dopiero Napoleon Bo-

naparte, tworząc w miejsce zlikwidowanej w 1806 r. I Rzeszy tzw. Związek Reński. Nie dotyczyło to jednak miast niemieckich posiadających bezpośrednio cesarską, których mediatyzacja rozpoczęła się już u schyłku średniowiecza. Wtedy ich liczba wynosiła niewiele ponad 130 do 138. Ostatecznie faktyczna ich liczba jest niemożliwa, z różnych zresztą powodów do ustalenia, gdyż badania uczonych w tym zakresie były: „bezkrytyczne i powierzchowne”, „zawierały wiele pomyłek, będąc niewiarygodnymi, ich wykazy były bezużyteczne”, np. niektórzy zaliczali również do miast Rzeszy nawet Berlin, co było oczywistą nieprawdą, czy też niektóre z tych miast szukały ochrony cesarza przeciwko zakusom na ich samodzielność ze strony innych państw europejskich, chociaż faktycznie los Rzeszy niewiele ich obchodził.

W sumie do 1806 r. zmediatyzowano, w przeciągu 600 lat od powstania miast Rzeszy, z ponad ich liczby 130 aż ok. 120. Mediatyzacja dokonywała się przy tym różnorodnie, a jej sposobami było aż sześć czynników. Pierwszym, jednocześnie najwcześniejszym i najbardziej rozwiniętym sposobem, było ich zastawianie przez cesarzy, którzy chronili władztwa terytorialne członków swej dynastii, np. Habsburgów, przed finansowym, a w konsekwencji również ustrojowym upadkiem. W ten sposób niektóre miasta zastawiano nieraz dwukrotnie, np. Neuenburg, Regensburg czy Reutlingen, a gdy się wykupiły, bezpośrednio cesarską otrzymywały ponownie, a jedno z miast Rzeszy, a mianowicie Donauwerth, zastawiono nawet trzykrotnie. Nigdy niezastawionych miast było wskutek tego niewiele, a ich liczbę należy szacować na ok. 30, np. Aachen, Basel, Berno, Bremen, Hamburg, Heilborn, Metz, Speyer itd.

Warto przy okazji zauważyć, że przed zrównaniem na początku XVI w. statusu wolnych miast z miastami Rzeszy, żadne z tych pierwszych nie zostało przez cesarza zastawione. Pierwszym miastem, które w ten sposób zmediatyzowano było Dúren, które na początku XIII w. zastawił cesarz Fryderyk II. Precedens ten utworował drogę późniejszym władcom, np. Ludwik Bawarski w XIV w. zastawił już ich 6, zaś Zygmunt Luksemburski na przełomie XIV–XV w. aż 10. Wraz z tym ostatnim zastawianiem miast, trwające ok. 200 lat, definitywnie się jednak skończyło. Ostatecznie, w rezultacie polityki cesarskiej niewiele ponad 30 miast nigdy jednak nie odzyskało bezpośrednio cesarskiej, np. Gneihoúsen, Altenburg, Chemnitz, Zwickau, Kaiserslautern itd. Były również i zastawy miast, których faktycznie nigdy nie wykonano, chociaż były to wyjątki dotyczące miast dużych, np. Frankfurt w latach 1247–1254 został zastawiony na rzecz lokalnej szlachty przez króla Wilhelma II, który sam się zresztą z tego wycofał, zaś cesarz Ludwik Bawarski zastawił w 1330 r. na rzecz Austrii miasta Zurych i St. Gallen, ale w rzeczywistości nigdy tego nie zrealizował. Natomiast dużo mniej szczęścia miały mniejsze miasta posiadające bezpośrednio cesarską, które z różnych przyczyn nie mogły lub zaniedbały zrealizowanie zastawu, albo zastawca wręcz na to nie pozwolił.

Drugim sposobem mediatyzacji miast było ich oddanie w lenno feudałom świeckim lub duchownym, np. Wolfstein, Hagenbach, chociaż czyniono to niezwykle rzadko, gdyż zastaw był dla cesarza niewątpliwie korzystniejszy. Trzecią możliwością było dowolne zrzeczenie się przez miasta bezpośrednio cesarskiej, np. Breifach, Winterthur, Freiburg itd., a przyczynami tego stanu były m.in. groźby, namowy, a nawet przekupstwo władz miejskich. Czwartym czynnikiem była zewnętrzna okupacja miasta przez lokalnych władców terytorialnych lub obcych monarchów. Najwcześniej nastąpiło to w trzech miastach, tj. Moguncji, Konstancji i Donauwerth, ale w czasach późniejszych kwestia ta dotyczyła już 44 miast, głównie na rzecz Francji okupującej Alzację i Lotaryngię. Wreszcie po pokoju w Lunéville z 1801 r., przewidującym granicę między Francją a Rzeszą na Renie oraz odszkodowanie dla książąt niemieckich kosztem posiadłości duchownych oraz miast, deputacja Rzeszy 25 lutego 1803 r., uznając jego postanowienia za obowiązujące, pozostawiła tylko 6 wolnych miast Rzeszy, którymi były: Augsburg, Frankfurt, Norymberga, Lubeka, Hamburg i Brema. Z kolei w utworzonym w 1806 r. Związku Reńskim pozostawiono już tylko 3 ostatnie. W utworzonym w 1815 r. Związku Niemieckim dołączono do nich ponownie Frankfurt/Main. Stan ten utrzymano w konstytucji II Rzeszy z 1871 r. Natomiast konstytucja Republiki Weimarskiej z 1919 r. pozbawiła statusu wolnego miasta Frankfurt, pozostawiając go jedynie trzem miastom hanzeatyckim. Utraciły go one definitywnie wraz z utworzeniem przez A. Hitlera III Rzeszy. Piątym czynnikiem mediatyzacji miast cesarskich było ich odstąpienie przez samego władcę lub Rzeszę. W ten sposób po pokoju westfalskim z 1648 r. Francji oddano trzy miasta: Metz, Toul i Verdun, a w 1651 r. Befaneon – Hiszpanii. Następnie po pokoju z 1679 r. zawartym w Nimwegen, po wojnie ze Szwecją i sprzymierzoną z nią Francją, ta ostatnia pokonawszy Rzeszę zajęła w 1681 r. wolne miasto Strasburg oraz zażądała jako ekwiwalentu za poniesione koszty wojenne miasta Freiburg. W odpowiedzi Niemcy zaproponowały Francji zamiast Freiburga miasta Ueberlingen i Offenburg, a następnie zamiast tego pierwszego Gengenbach i Zell.

Ostatecznie sprawa nie stanęła na posiedzeniu Reichstagu, a tym samym niekorzystnej dla tych miast uchwały nie podjęto. Podobny rezultat miały pretensje wspierającej Rzeszę w tej wojnie Brandenburgii, która zażądała przekazania sobie trzech miast: Dortmundu, Mühlhausen i Nordhaussen, czego Reichstag w 1688 r. nie uwzględnił. Natomiast zupełnie już inaczej miała się sprawa po pokoju w Lunéville, w którym nie chodziło o 3 – 4 miasta, lecz 41, kiedy to, o czym już wspomniano, tylko niewiele miast przypadło Francji, zaś znakomita ich większość stanowiła rekompensatę dla książąt niemieckich, którym skonfiskowano terytoria na lewym, odtąd francuskim, brzegu Renu. Wreszcie ostatnim, szóstym czynnikiem mediatyzacji była ugoda między Rzeszą a państwem trzecim w tym przypadku Francją. Mianowicie w 1806 r. Napoleon, tworząc Związek Reński, wymusił na Rzeszy przekazanie Frankfurtu i Norymbergii dziedzicznym księżętom niemieckim.

Kresem istnienia wolnych miast w Niemczech była Republika Weimarska. Z ponad 130 pozostały już bowiem w okresie Republiki Weimarskiej zaledwie trzy. Były to przy tym wyłącznie miasta hanzeatyckie: Hamburg, Brema i Lubeka. Musiały się one jednak poddać obowiązującym w tej formie rządu rygorom państwa federacyjnego, jakkolwiek pierwsze przejawy konstytucjonalizmu, chociaż krótkotrwałe, zaistniały w ich ustroju jeszcze w połowie XIX w., w okresie Wiosny Ludów.

Konstytucja Rzeszy Niemieckiej uchwalona została 11 sierpnia 1919 r. w Weimarze. Stosunek Rzeszy jako całości do poszczególnych członów państwa federalnego został unormowany w rozdziale I (Ustrój i zadania Rzeszy), a zwłaszcza w jego oddziale I (Rzesza i kraje; art. 1–19), chociaż stosowne przepisy dotyczące tej kwestii zawarte też były w innych, licznych zresztą artykułach ustawy zasadniczej.

Tendencje unitarystyczne ujawniły się już w art. 2 konstytucji, który w miejsce dotychczasowej nierównej hierarchii członków I Rzeszy i późniejszych jej przeobrażeń (Związek Reński, Związek Niemiecki, Związek Północnoniemiecki i II Rzesza), wprowadził jednolite ich określenie, jakim był termin *Land* (kraj) w miejsce dotychczasowego *Staat* (państwo). W sumie krajów było 18. Możliwa była przy tym zarówno zmiana granic Niemiec, jak i utworzenie w jej obrębie nowych krajów (art. 18). Nowy podział nie nawiązywał przy tym do tradycji historycznych, lecz społeczno-gospodarczo-kulturalnych. Stanowisko to spotkało się zresztą z ostrą krytyką ze strony tych dawnych państw niemieckich, które w przeszłości odgrywały rolę szczególną, np. Prus czy Bawarii. W rezultacie każdy kraj musiał mieć ustrój republikańskiego „państwa wolnego” (art. 17). Własne konstytucje można było przy tym wydać dopiero po uchwaleniu federalnej ustawy zasadniczej, do której postanowień ich treść miała być dostosowana. Ostatecznie tak się nie stało, gdyż Anhalt, Badenia i Oldenburg uczyniły to wcześniej, lecz już na podstawie uzgodnionych między Zgromadzeniem Narodowym a Komitetem Państw zasadach konstytucyjnych. Inne kraje musiały natomiast swoje projekty konstytucji albo zmienić, np. Bawaria, albo poprzestać na opracowanych prowizoriach, np. Prusy.

Mimo wyraźnych wskazań art. 17 konstytucji weimarskiej w nazwach poszczególnych krajów pojawiły się jednak odmienności nawiązujące do ich historycznej przeszłości, co jednak nie miało wpływu na merytoryczną treść konstytucji krajowych, stanowiąc jedynie przykład istniejących niegdyś odrębności, np. Anhalt i większość pozostałych krajów uznał się za „odrębną republikę w obrębie Rzeszy Niemieckiej”, Hamburg (podobnie Brema i Lubeka) za „Wolne Miasto Hanzeatyckie”, a jedynie Meklemburgia-Strelitz za „samodzielny i niezależny kraj stanowiący człon Rzeszy Niemieckiej”.

W art. 5 konstytucji federalnej wyraźnie podkreślono, iż władza państwowa w zakresie spraw Rzeszy będzie wykonywana wyłącznie przez jej organy, zaś w zakresie spraw krajowych przez ich władze działające na podstawie konsty-

tucji krajowych. W kolejnych artykułach (6–14) szczegółowo też wyliczono, co należało do wyłącznego ustawodawstwa Rzeszy, np. sprawy zagraniczne, przynależności państwowej, siły zbrojnej i systemu monetarnego, ceł, poczty, telegrafów, prawa sądowego, zdrowia, pracy i ubezpieczeń, wywłaszczeń, handlu, przemysłu i górnictwa i wiele innych, a co do ustawodawstwa krajowego, np. lokalne podatki i inne dochody, prawa urzędniczego, dobrobytu powszechnego itd. Prawo Rzeszy miało przy tym pierwszeństwo przed prawami krajowymi (art. 13). Nadto do organów Rzeszy należało wydawanie przepisów ujednociających prawa krajowe (art. 9) oraz wykonywanie nadzoru nad realizacją ustawodawstwa Rzeszy przez władze lokalne z możliwością odwołania się tych ostatnich, w razie różnicy zdań, do Najwyższego Trybunału Państwowego (art. 14, 15). Rozstrzygał on też wszelkie spory konstytucyjne między poszczególnymi krajami lub krajami a Rzeszą jako całością, o ile nie był władny do tego inny sąd (art. 19).

W zakresie spraw ustrojowych uwagę należy zwrócić na fakt, iż większość konstytucji krajowych nie powtarzała już kompetencji ustawodawczych organów Rzeszy, co najwyżej wspominając, że władza ustawodawcza lokalnych zgromadzeń prawodawczych obejmuje wyłącznie sprawy nienależące do kompetencji Reichstagu. Wyjątkiem była konstytucja Bawarii, wyliczająca uprawnienia ustawodawcze Rzeszy. Natomiast konstytucja Hamburga zajęła się wyłącznie legislacją krajową, o federalnej nawet nie wzmiankując. Z kolei krajowa władza wykonawcza powoływana była różnie. Następowало to przeważnie poprzez utworzenie rządu decyzją zgromadzeń krajowych albo wskutek wyznaczenia osoby, która mogłaby go utworzyć. Szefa rządu określano jako „prezesa” lub „prezydenta” państwa. Jego kompetencje były jednak znikome. W rezultacie można zaryzykować stwierdzenie, że w przeciwieństwie do ustroju Niemiec, które były republiką prezydencką, poszczególne kraje preferowały model państwa parlamentarnego.

Po upadku I Rzeszy (1806) i utworzeniu przez Napoleona Związku Reńskiego, Hamburg stracił rangę miasta wolnego. Poprzedni status przywrócono mu w 1814 r. Wtedy też Senat zwrócił się z propozycją do Zgromadzenia Obywateli o powołanie specjalnej Deputacji dla przeprowadzenia zmian w ustroju miasta. Ostatecznie, mimo dyskusji, reorganizacji nie przeprowadzono, przywracając dawny porządek. Zwyciężył konserwatyzm reakcji powiedeńskiej.

Zmiany nastąpiły w 1842 r. Mianowicie, w dniach 5–8 maja wybuchł w mieście wielki pożar, który pochłonął ponad 4 tys. budynków, a większa część miasta legła w gruzach. Stało się to powodem utworzenia Towarzystwa Patriotycznego, które 8 czerwca zwróciło się do Senatu z petycją o powołanie kolejnej Deputacji, która miałaby przeprowadzić zmiany w ustroju miasta, a zwłaszcza dokonać reformy prawa wyborczego oraz rozłączenia administracji od sądownictwa. Ten chciał w 1843 r., ale tylko debaty nad przezwyciężeniem kryzysu wywołanego zniszczeniami. W odpowiedzi Towarzystwo podjęło prywatne prace nad propozycjami zmian w organizacji władz miejskich. Działania te poparł Hamburgski

Związek Prawników oraz Związek Właścicieli Ziemskich, opowiadający się za liberalnymi przemianami.

W Hamburgu wystąpienia ludności 3 marca 1848 r. zapoczątkowały w mieście wybuch Wiosny Ludów. Natychmiast, bo 9 marca, zniesiono cenzurę, a 13 marca utworzono Deputację, która zająć się miała reformą ustroju. Jej prace, opóźniane przez Senat, nie przynosiły jednak efektów. W rezultacie 17 sierpnia towarzystwa liberalno-demokratyczne zażądały utworzenia Konstytuanty. Senat zgodził się na nią 7 września, i to w dodatku w oparciu o powszechne i równe wybory. Swoją działalność Konstytuanta zainaugurowała 14 grudnia 1848 r. Jej skład liczył 188 członków. Wzorcem dla powstałego projektu reform był ustroj Stanów Zjednoczonych Ameryki oraz Szwajcarii. Siłą rzeczy konfliktowało to Konstytuantę z Senatem, co spowodowało, że nowa konstytucja Hamburga, przedstawiona mu w lipcu 1849 r., została odrzucona. Wkrótce potem Konstytuantę rozwiązano, powołując 9-osobową komisję, która ją zastąpiła. Efektem jej prac był projekt z 23 maja 1850 r., odrzucający poprzedni. W sprawę zaangażowały się wtedy Austria i Prusy, które wymusiły na ogólnoniemieckim Zgromadzeniu Związkowym wystosowanie noty do władz miejskich w sprawie przeprowadzenia reform ustrojowych. Senat wstępnie zgodził się wówczas na utrzymanie projektu z 1850 r., z możliwością ewentualnych zmian. Nowa reforma z 7 kwietnia 1856 r. została jednak przez niego odrzucona. Później dalszych prac zaniechano. W II Rzeszy (1871–1918) ustroj miasta, nadal wolnego, nie zmienił się.

Pod koniec I wojny światowej dowództwo marynarki niemieckiej wymyśliło wprowadzenie okrętów wojennych i stoczenie na pełnym morzu bitwy z flotą brytyjską. Marynarze zbuntowali się jednak przeciwko rozkazowi pod koniec października 1918 r. Natomiast 4 listopada zajęli Kilonię, a 6 listopada Hamburg. W ciągu kilku następujących dni upadły wszystkie monarchie II Rzeszy, łącznie z samym cesarstwem Hohenzollernów (11 listopada). O losach Niemiec miała zdecydować konferencja wersalska (18 stycznia–28 czerwca 1919 r.) i Zgromadzenie Narodowe, które po wyborach przeprowadzonych 19 stycznia 1919 r. zebrało się w Weimarze. W trakcie jego obrad odkładano reformy ustrojowe w poszczególnych członach przyszłych Niemiec, uznając, że ich ewentualne konstytucje muszą być dostosowane do federalnej ustawy zasadniczej. Nie przeszkodziło to jednak w dokonaniu w byłych państwach Rzeszy burżuazyjnych przewrotów. Władzę przejęła przeważnie Socjaldemokratyczna Partia Niemiec – SPD. Inaczej było w Hamburgu i pozostałych miastach hanzeatyckich, gdzie znalazła się ona w rękach frakcji, jaką była Niezależna Socjaldemokratyczna Partia Niemiec – USPD, utworzona w 1917 r. i opierająca się po wojnie na radach robotniczych i żołnierskich. Ostatecznie podzieliła się jednak rządami z dawnymi Senatami.

W Hamburgu, myśląc o uchwaleniu przyszłej konstytucji, powołano 16 marca 1919 r. specjalne Zgromadzenie Obywateli o uprawnieniach Konstytuanty, które rozpoczęło prace nad jej projektem. Włączył się do nich Senat, który przedstawił swoje propozycje w październiku 1919 r. Liczyły one 67 artykułów i w porów-

naniu do przyszłych ustaleń miały charakter ogólny. Zgromadzenie Obywateli znacznie je rozbudowało i sprecyzowało, przedstawiając własny projekt we wrześniu 1920 r., który stał się główną podstawą przyszłej konstytucji. Obrady nad nim zajęły w pierwszym terminie trzy dni, by następnie oddać go pod obrady zasadnicze przez okres trzech miesięcy. Następnie, na ośmiu kolejnych posiedzeniach, odbyło się pierwsze czytanie (20 i 29 października, 5, 10, 12, 19 i 26 listopada oraz 1 grudnia). Drugie miało miejsce 22 i 29 grudnia. Między pierwszym a drugim czytaniem toczyły się też końcowe prace redakcyjne na posiedzeniach zamkniętych, którym przewodniczył Wolfgang Brinckmann z Demokratycznej Partii Niemiec – DDP. Konstytucję Zgromadzenie przyjęło 29 grudnia 1920 r. Zagłosowało za nią 95 posłów koalicji SPD – DDP, zaś 40 opozycyjnych było przeciwko. Senat konstytucję ogłosił 7 stycznia 1921 r. Tego samego dnia weszła ona w życie.

Strukturalnie konstytucja składała się z preambuły oraz 71 artykułów ujętych w dziewięciu rozdziałach zatytułowanych kolejno: Państwo i naród, Zgromadzenie Obywateli, Senat, Ustawodawstwo, Administracja, Stowarzyszenie gospodarze i zawodowe, Gminy oraz Postanowienia końcowe i przejściowe.

W 1933 r. Hamburg z przyległościami liczył 796 km² i ok. 1,22 mln mieszkańców. Od tego też roku zaczął się proces ujednoczania Rzeszy przez Hitlera. Dla Hamburga zakończył się on ustawą z 26 stycznia 1937 r. o utworzeniu Wielkiego Hamburga. Jego terytorium zostało poszerzone o powiaty miejskie: Altona, Wandsbeck i Hamburg–Wilhelmsburg z 27 gminami, niegdyś należącymi do Prus. Administracja kraju zaczęła podlegać nadzorowi ministra spraw wewnętrznych w porozumieniu z ministrem finansów. Ostatecznie, ustawą z 9 grudnia 1937 r., na czele administracji państwowej i samorządowej postawiono namiestnika Rzeszy, którego zastępcami byli odpowiednio prezydent (administracja państwowa) i burmistrz (administracja gminna). W rezultacie Hamburg faktycznie pozbawiony został statusu kraju.

Miasto określiło swój ustrój jako państwo republikańskie pod nazwą „Wolne Hanzeatyckie Miasto Hamburg”, będące krajem Rzeszy Niemieckiej (art. 1). Władza w nim pochodziła od narodu. Podstawą jej wykonywania była ww. konstytucja Hamburga oraz inne ustawy (art. 2). W przeciwieństwie do pozostałych landów konstytucja nie określiła jednak stosunku do Rzeszy, poprzestając jedynie na wzmiance, iż jest jej członem.

W okresie wojen napoleońskich Brema również utraciła status wolnego miasta, jednakże żadnych zmian ustrojowych nie przeprowadzono. Po utworzeniu w 1815 r. Związku Niemieckiego przywrócono jej poprzednią rangę. Zgodnie z konstytucją Związku miasto posiadało w Radzie Ścisłej, składającej się z 17 członków, jeden głos kurialny, łącznie z pozostałymi wolnymi miastami: Hamburgiem, Lubeką i Frankfurtem, a także jeden głos samodzielny w Zgromadzeniu Związkowym. Co do reformy samego ustroju to dążenia do zmian najbardziej się ujawniły w Bremie dopiero jednak w okresie Wiosny Ludów. Mianowicie

w marcu 1848 r., po wystąpieniach rewolucyjnych, władze miejskie przeprowadziły wybory do liczącej 300 członków komisji konstytucyjnej. Podjęła ona prace, przedstawiając własny projekt 21 marca 1848 r., który wszedł w życie 18 kwietnia. Jego treść była kompromisowa. Główną władzą w mieście pozostawiono Senat. Obok niego miało funkcjonować Zgromadzenie Obywateli (*Bürgerschaft*), do którego przeprowadzono wybory powszechne i równe. W ich rezultacie zwycięstwo odniosła opozycyjna lewica. Ostatecznie upadek Wiosny Ludów spowodował jednak we wszystkich państwach niemieckich częściowy powrót do dawnego ustroju. Tak też się stało i w Bremie, w której na podstawie postanowienia Zgromadzenia Związkowego z 6 marca 1852 r. wydano nowe, tymczasowe ustawy ustrojowe. Wprowadzono je w życie 29 marca. Na ich podstawie wybrano nowy Senat i Zgromadzenie Obywateli, które 21 lutego 1854 r. na mocy uchwalonych przez siebie siedmiu ustaw zrewidowały średniowieczny ustrój miasta, jakkolwiek wprowadzone zmiany nie były nazbyt postępowe. Utrwaliła je kolejna konstytucja z 1 stycznia 1894 r. Władzą naczelną pozostał Senat, składający się z 16 członków pod przewodnictwem burmistrza wybieranego na okres czterech lat. Współrzędziło z nim Zgromadzenie Obywateli wyłonione w wyborach powszechnych i równych, ale z uprzywilejowaniem kupców i przedstawicieli tzw. „zawodów wyuczonych”. Natomiast po utworzeniu w 1867 r. Związku Północnoniemieckiego, Brema, Hamburg i Lubeka, chociaż do niego przystąpiły, nie zostały włączone do jego terytorium handlowego, co w przypadku Bremy nastąpiło dopiero w 1888 r. Wreszcie od momentu utworzenia w 1871 r. II Rzeszy jej konstytucja przyznała Bremie status jednego z 25 państw. W Radzie Związku miasto dysponowało jednym głosem na łączną ich liczbę 58. Stan taki utrzymał się do końca I wojny światowej.

W Bremie, po wydarzeniach rewolucyjnych, które wystąpiły w listopadzie 1918 r., na początku następnego roku powołano Zgromadzenie Narodowe, które wspólnie z dawnym Senatem wydało 9 kwietnia 1919 r. tymczasową ordynację regulującą ustrój władz miejskich, powołując jednocześnie specjalną deputację konstytucyjną, mającą przedstawić projekt nowej konstytucji. Dyskutowano nad nim na dwóch posiedzeniach odbytych na przełomie lat 1919 i 1920. Na ich podstawie Zgromadzenie Narodowe Bremy po trzech czytaniach w dniach 16 stycznia, 7/8 i 11 maja 1920 r. projekt uchwaliło jako konstytucję dnia 18 maja 1920 r., z mocą obowiązującą od 6 czerwca.

Konstytucja składała się z pięciu rozdziałów traktujących kolejno o następujących problemach: „państwie bremeńskim” w ogólności (I), referendum, Zgromadzeniu Krajowym i Rządzie Krajowym (II), ustawodawstwie, administracji i wymiarze sprawiedliwości (III), korporacjach publiczno-prawnych (IV) oraz postanowieniach przejściowych (V), licząc łącznie 89 paragrafów, podzielonych niekiedy wewnętrznie na ustępy.

Obszar miasta, noszącego oficjalną nazwę Wolne Hanzeatyckie Miasto Brema, liczył 258 km² zamieszkałych przez ok. 370 tys. mieszkańców. Stanowiły go

miasta: Brema, *Bremenhafen* i *Vege sack* oraz terytorium wiejskie. Stosunek do Rzeszy określono jako jej kraj (*Land*), który przejął na siebie wszystkie prawa i obowiązki wynikające z konstytucji federalnej (art. 1). Dla podkreślenia wielowiekowej tradycji zamiennie używano jednak w tekście konstytucji terminu „państwo bremeńskie”, tworzące ustrojowo republikę parlamentarno-demokratyczną. Władza w państwie pochodziła od ludu, będąc wykonywana zarówno bezpośrednio przez cały naród w formie referendum ludowego i wyborów swojego przedstawicielstwa, jak i pośrednio przez Zgromadzenie Krajowe (*Landtag*), zwane zamiennie Zgromadzeniem Obywateli (*Bürgerschaft*) oraz Rząd Krajowy (*Landesregierung*), dla którego określenia używano też tradycyjnej nazwy Senat (§ 2).

Załamanie podstaw ustroju demokratyczno-parlamentarnego „państwa bremeńskiego” nastąpiło po wydaniu 31 marca 1933 r. ustawy o tymczasowym ujednoczeniu państwa. Na jej mocy m.in. rozwiązano dotychczasowy *Landtag* i zarządzono nowe wybory, w których zdecydowanie zwyciężyli hitlerowcy. Powołano też namiestnika Rzeszy. Kolejne zmiany ustrojowe wprowadziły rozporządzenia ministrów, zwłaszcza zaś ministra spraw wewnętrznych. W 1939 r. nastąpiła też zmiana granic Landu, gdyż od Bremy odłączono *Bremenhafen*, który znalazł się w granicach Hanoweru, w zamian za co Brema uzyskała osiem gmin wiejskich.

Istniejącego od średniowiecza ustroju Lubeki nie dało się zasadniczo zmienić ani po upadku Napoleona (1814) – w okresie tworzenia Związku Niemieckiego, ani też po rewolucji lipcowej (1830), kiedy to również i na obszarze Niemiec objawiły się różne ruchy liberalno-demokratyczne. Nad nowymi zasadami ustroju miasta pierwsze dyskusje rozpoczęło bowiem dopiero w 1846 r., zastanawiając się głównie nad jego przystosowaniem do zmieniającego się życia polityczno-społeczno-gospodarczego. Po wybuchu w 1848 r. Wiosny Ludów w Niemczech, w Lubece przeprowadzono najpierw kilka reform demokratycznych, np. 11 marca zniesiono cenzurę. Natomiast konstytucję uchwalono 8 kwietnia na podstawie formalnego porozumienia między Senatem (dawna rada) a Reprezentacją Pospółstwa, której znaczenie wyraźnie wzrosło w wyniku ruchów rewolucyjnych.. Zmian ustrojowych było w niej jednak niewiele. Zaostrzająca się sytuacja wewnętrzna szybko jednak ten stan zmieniła, zmuszając Reprezentację Pospółstwa do szeregu radykalniejszych inicjatyw. Najważniejszą był program radykalnej zmiany konstytucji, przedstawiony przez nią 6 czerwca. Zrewidowaną konstytucję przyjęto 30 grudnia. Nie udało się jednak w niej ograniczyć dominującej pozycji Senatu, co nie oznaczało wzrostu kompetencji, zwłaszcza ustawodawczych, Reprezentacji. Składała się ona odtąd ze 120 członków, obradujących na zgromadzeniach ogólnych i w komisjach specjalnych, a przedstawione na nich inicjatywy ustawodawcze wyraźnie stały w opozycji do programu Senatu. Ostatecznie upadek Wiosny Ludów i późniejsza konserwatywna reakcja na liberalne jej rozwiązania spowodowały kolejną rewizję konstytucji, dokonaną 9 grudnia 1851 r. Jej zapisy zasadniczo stanowiły powrót do dawnego, średniowiecznego ustroju.

Krajowa Konstytucja Lubeki (*Lübeckische Landesverfassung*) ogłoszona została 23 maja 1920 r. (J. Wąsicki, w pracy *Rzesza a kraje niemieckie 1914–1949*, Poznań 1977, s. 141 błędnie podaje, że dokonano tego w 1923 r.) Strukturalnie składa się z preambuły oraz 71 artykułów, ujętych w 7 rozdziałach (Postanowienia ogólne, Senat, Zgromadzenie Obywateli, Kompetencje Senatu i Zgromadzenia Obywateli, Komisje stałe, Postępowanie w wypadku trwałych niezgodności między obu organami, Referendum). Całość kończyły postanowienia przejściowe dotyczące pięciu artykułów konstytucji (5, 21, 44, 53). W preambule nawiązano do wcześniejszych prac konstytucyjnych podjętych wspólnie przez Komisję Rady i Komisję Obywatelską bądź to pod koniec I wojny światowej, bądź po jej zakończeniu. Odbyły się one w dniach 28 marca 1917 r., 11 grudnia 1918 r., 26 lutego i 26 marca 1919 r., w tych ostatnich uwzględniając zasady zawarte w konstytucji weimarskiej z 11 sierpnia 1919 r., dotyczące treści przyszłych konstytucji krajowych.

W postanowieniach ogólnych Lubeka określiła swój ustrój jako „Wolne Państwo o nazwie Wolne i Hanzeatyckie Miasto Lubeka, będące samodzielnym państwem Rzeszy Niemieckiej” (art. 1). Stanowiło to wyraz istniejącej odrębności, co zresztą znalazło swoje odzwierciedlenie również w konstytucjach innych krajów republiki, zwłaszcza Hamburga i Bremy, które również uznały się za wolne i hanzeatyckie miasta. Inne kraje nie używały takich sformułowań, uznając się przeważnie za odrębne republiki w obrębie Rzeszy Niemieckiej.

Władza w Lubece, zgodnie z treścią konstytucji, pochodziła od narodu i była sprawowana przez Senat i Zgromadzenie Obywateli (art. 2). Jej obywatelami mogli być wszyscy Niemcy posiadający prawa wyborcze, ale wyłącznie do miejscowego Zgromadzenia (art. 3). Przepisy konstytucji obowiązywać miały przy tym nie tylko na obszarze Lubeki, lecz również w gminach należących do jej terytorium, które pozostawały pod władzą zarówno Senatu, jak i Zgromadzenia Obywateli (art. 4). O samych gminach, a zwłaszcza o ich ustroju konstytucja jednak nie wspominała.

„Państwo lubeckie”, jako kraj będący członem republiki weimarskiej, przetrwało do 1933 r., kiedy to na podstawie ustawy o tymczasowym ujednocnieniu ustrojowym państwa przyłączono je, z wyjątkiem dwóch gmin, jako odrębny powiat miejski, do Prus. Liczył on 298 km² i ok. 136 tys. mieszkańców.

Konstytucja „państwa lubeckiego” na tle ustaw zasadniczych innych krajów Rzeszy, a zwłaszcza pozostałych miast hanzeatyckich, przede wszystkim Hamburga, wyglądała pod względem treści nader skromnie. Zajęto się w niej bowiem wyłącznie organami centralnymi. Istnienie gmin jedynie wzmiankowano. O prawach obywatelskich w ogóle nie wspomniano, podobnie zresztą jak o stosunku do Rzeszy.

Literatura

1. G. Bessel, *Bremen. Die Geschichte einer deutschen Stadt*, Bremen 1935
2. J. Bollmann, *Das Staatsrecht der Freien Hansestädte Bremen und Lübeck*, Tübingen 1914

3. A. Czubiński, *Rewolucja 1918–1919 w Niemczech*, Poznań 1967
4. *Hamburgische Gesetz und Verordnungsblatt den 7 Januar 1921, Der Senat*
5. M. Hoffman, *Geschichte der freien und Hansestadt Lübeck*, Lübeck 1889
6. E.R. Huber, *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789, Bd. II, Der Kampf vom Einheit und Freiheit (1830–1850)*, Stuttgart 1960
7. E.R. Huber, *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789, Bd. III, Zeitalter Bismarcks (1850-1890)*, Stuttgart 1962
8. E.R. Huber, *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789, Bd. IV, Struktur und Krisen des Kaiserreichs*, Stuttgart 1969
9. E.R. Huber, *Dokumente zur deutschen Verfassungsgeschichte Bd. III, 1918–1933*, Stuttgart 1966
10. J. Krasucki, *Historia Rzeszy Niemieckiej, 1871-1949*, Poznań 1971
11. T. Maciejewski, *Konstytucja Wolnego Miasta Hanzeatyckiego Brema z 18 maja 1920 r.*, [w:] *O prawie i jego dziełach. Księgi dwie, Studia ofiarowane profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin*, Białystok – Katowice 2010
12. T. Maciejewski, *Konstytucja Wolnego i Hanzeatyckiego Miasta Hamburga z 7 stycznia 1921 r.*, [w:] *Świat, Europa, Mała Ojczyzna, Studia ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Grodzkiemu w 80-lecie urodzin*, red. M. Małecki, Bielsko-Biała 2009
13. T. Maciejewski, *Krajowa Konstytucja miasta Lubeki z 23 maja 1920 r.*, [w:] *Vetera Novis Augere, Studia i prace dedykowane Profesorowi Wacławowi Uruszczakowi*, t. II, Kraków 2010
14. C. Mönckeberg, *Geschichte der Freien und Hansestadt Hamburg*, Hamburg 1885
15. H. Reinecke, *Hamburg Weg zum Reich und in die Welt*, Hamburg 1939
16. A. Rosenberg, *Geschichte der Weimarer Republik*, Stuttgart 1970
17. O. Ruthenberg, *Verfassungsgesetze des Deutschen Reichs und der deutschen Länder*, Berlin 1926
18. G. Unschütz, *Die Verfassung des Deutschen Reichs vom 11 August 1919*, Berlin 1933
19. J. Wąsicki, *Rzesza a kraje niemieckie 1914–1949*, Poznań 1977
20. J. Wąsicki, *Związek Niemiecki i Druga Rzesza Niemiecka 1848–1914*, Poznań 1989

Tadeusz Maciejewski

ORIGIN, THE POLITICAL AND CONSTITUTIONAL SYSTEMS AND THE COLLAPSE OF THE FREE CITIES OF THE REICH

The origins of the cities of the Reich were very complex. Undoubtedly, it was associated with the occurrence of three phenomena: the emergence of urban population, the emergence of a new type of economy and spatial changes. The filial system of urban setting was also developed. A dominant role in shaping the systems of new towns was played by some major centers, such as Magdeburg, Cologne and Lübeck. New towns and cities were located on their system and law and were known as their “daughters”.

The most important cities began to gain the imperial immediacy in the thirteenth century. They were called „free cities of the Reich”. Initially, their number was about 130. However, over time this number began to decline. The reason for their disappearance was

the process of mediation, meaning their elimination by incorporating them into larger territorial units. On a large scale it was started by Napoleon Bonaparte after 1806. As a result, in the Second Reich (1871-1918) there were only four free cities, whereas in the Weimar Republic (1918 - 1933) there were only three: Hamburg, Lübeck and Bremen. Each of them had its own national constitution.